

RÓNAY LÁSZLÓ

Az „izmusok” és Ady Endre

Irányzatok keveredése

A huszadik századba átlépve a magyar irodalom egyre intenzívebben fogadta be a különféle hatásokat, elsősorban azokat, amelyek a francia kultúrából érték. Ám az impresszionizmus, szimbolizmus és kivált az expresszionizmus nem jelentkezett vegytiszta formában, nem alakult határozott, iskolák által képviselt irányzattá egyik sem. Íróink egy része pontosan ismerte s egyre készségesebben kamatoztatta a világirodalmi hatásokat, de azok megvalósítása folyvást alárendelődött a nemzeti szempontok érvényesítésének. Egyre sürgetőbb lett a polgárosodás, mind kiáltóbbak a nemzetiségi ellentétek. Míg a vidéki nagyvárosokban kevésbé zavarta a nemzeti hovatartozás tudata az egységes polgári réteg kialakulását, a kifosztott paraszttömegek és a városokba szorult, egzisztenciális távlatok híján élő proletariátus könnyebben volt mozgósítható különféle nemzetieskedő vagy éppen internacionalista jelszavak lobogója alatt. Fontos gondolata, meghatározó eszménye volt a kornak a teljes függetlenség kivívásának vágya. Ugyanakkor senki sem gondolt arra, hogy a különféle nemzetiségeknek is meg kellene adni a függetlenséget, ez pedig azzal a nyilvánvaló következménnyel járt, hogy hazánk — rendkívül kiszolgáltatottá tévő földrajzi adottságokkal — egyike lett az európai kisállamoknak.

A nemzeti gondolat meghatározója a huszadik századi magyar művészetek fejlődésének. A nemzeti eszme átjárta az irodalmat, a zeneművészetet és a képzőművészetet. Ám másként értelmezték azt a modern művészetek szószólói, és megint másként azok, akik az új században is a nemzeti konzervativizmus örököseinek vallották magukat, anélkül, hogy tisztázták volna ennek korszerű illetve elavult gondolatait. Éles határvonal húzódott a vallásos és a liberális gondolkodásmód között. Az előbbinek meghatározó, óriási hatást gyakorló személyisége Prohászka Ottokár volt. Ő tisztán látta a szociális feszültségeket. Gondolkodására erős hatást tett a kereszténység modernebb, nyitottabb szemlélete, s ez a modernista eretnenség gyanújába keverte. Folytonos polémiaíát vívott a szerinte nemzetietlen és magyartalan liberalizmus képviselőivel, s azokkal a kiváló gondolkodókkal, akik különféle társaságokban szilárdították meg világnézetüket.

Ez a harc elég szűk terepen folyt. A nagyközönséget sokkal jobban foglalkoztatta egy-egy új operett bemutatója, híres primadonna fellépése, mint a korszkos jelentőségű versek, regények és zeneművek. Az újnak mondott jelenségek

eleve teljes bukásra lettek volna ítélve, ha nem támogatja őket a gazdagabb polgárság, amely a művészeteknek mecénása lett. Széles rétegek igyekeztek minél hatékonyabb gondolattá tenni a szabadkőművességet. A modern magyar irodalom gyűjtőhelye, a legendás szerkesztő Osvát Ernő által igen magas színvonalúvá tett Nyugat című folyóirat (1908-1941) francia mintákat követve fejtette ki működését. Kivételes tekintélyre tett szert, de gyárilárosok támogatása nélkül sosem állt volna meg a lábán. Az ellenlábasának indult katolikus Élet sem tudott volna fennmaradni, ha csak az előfizetőkre számít. Itt az egyház volt a támogató.

A modern magyar irodalomban tehát hiába keresnénk egységes, uralkodó eszme jelenlétét, ha csak nem az egoizmus volt ez. A személyiség felfokozott, olykor túlfokozott öntudata Nietzsche közvetítésével termékenyítette meg az irodalmi gondolkodást. Akkora hatást tett a kor művészi tudatára, hogy hatása alól szinte senki sem vonhatta ki magát. Ugyanakkor hamarosan megjelent ellenhatása is: a túlfokozott éntudattal szemben egyre többen hivatkoztak a személyiség erkölcsi felelősségére, azokra az életeszményekre, amelyeket a polgári fejlődés, de elsősorban a kapitalizálódás már a múlt században kétségessé tett. Az eszmék nem a bölcséletben ütköztek meg, hanem az irodalomban (nálunk ez elég gyakori jelenség). A modern magyar költészet legnagyobb alakja, Ady Endre az erkölcsi rombolás jelképe lett, a Nyugat a káros eszmék gyűjtőmedencéje. Adyval egyet érteni, a Nyugathoz tartozni hamarosan vízváltója a kor művészetének. A hatalmas harci lármában szinte senki nem gondolt arra, hogy a személyek és intézmények között folyó állóháború voltaképp a politikai és filozófiai kérdések megoldatlanságát tükrözte. Senki sem vállalkozott például arra, hogy elméleti szinten tisztázza a hazafiság és nemzetköziség, magyarság és európaiság fogalmait. Az elméleti munka és a nézetek ütköztetése helyett egy dezinformáló fogalmi rend alakult ki. E szerint magyarnak vagy hazafinak lenni korlátolt konzervativizmus, viszont nemzetközinek vagy európainak vallva magát az író könnyen találhatta magát a vádlottak padján. A vád az volt ellene, hogy nemzetáruló, hitehagyott. Az előbbieket minduntalan Prohászka Ottokárra hivatkoztak, az utóbbiak Adyt mondták vezérüknek. Egyik fél képviselőit sem zavarta, hogy a két vezéralak stílusa, érvelése szemléletmódja rokon vonásokat is mutatott. Az sem, hogy Prohászkat éppen saját püspöktársai jelentették fel Rómában, Adyt pedig szinte mindegyik költőtársa lelkesen csepelt leveleiben. Némelyikük évtizedekig melengette szívében iránta való ellenszenvét, mígnem írásban is megfogalmazta.

Nem lehet elhallgatni, hogy e kor gondolkodását átszínezte a zsidóellenesség is. Aki liberálisnak mondta magát, arra rásütötték, hogy zsidó vagy zsidóbérenc. A kapitalizmus vagyoni egyenlőtlenségeit, az erkölcsök nivellálódását, úgy mond, a zsidók okozták, akik „idegen” szellemiséggel rontották meg a tősgyökeres magyarságot és a magyar nemzeti eszmét. Az antiszemitizmust fokozta és bizonyos rétegek gondolkodásában állandósította az 1919-es tanácsköztársaság. Ennek vezetőitől a liberális eszmevilág ugyan nagyon is távol állt, mivel azonban legtöbben közülük a zsidó középréteg tagjai voltak, ez nagyszerű alkalmat szolgáltatott arra, hogy még több és vehemensebb írás ostorozza a bűnös várost, a nemzetietlenség bölcsőjét, a magyar érzés megrontóját. A nemzeti gondolat vészes és káros illúziókat is görgetett magával. Rákosi Jenő, e korszak konzervativizmusának prófétai haragú képviselője, nem a minőségi, hanem a mennyiségi kritériumokat hangoztatva harmincmillió magyar országaról írt és

szónokolt, mit sem törődve azzal, hogy a színmagyar tájakon a parasztság el-
képesztő nyomorúságban és tudati elmaradottságban él.

Aki ebben a korban író lett, szerepet is vállalt, és akarva nem akarva valamelyik
tábor tagja lett. Aki kívül maradt, mint a rendkívül tehetséges szegedi novellista és
regényíró Móra Ferenc, soha nem került az irodalom élvonalába. Nem létezett a
kor írója számára iszonyúbb életforma, mint a vidéki. Telve a kor Ovidius módján
Tomiba száműzött panaszkodókkal, akik alig várták az alkalmat, hogy vonatra
pattanva akár egy fillér nélkül Budapestre utazzanak. Itt végre belevethették ma-
gukat az irodalomba és a harcokba. A modern magyar irodalom tulajdonképpen a
főváros irodalma volt. Csak később, fájdalmas lelkifurdalások közepette eszméltek
rá képviselői, hogy a harc hevében megfeledkeztek a magyarság számarányában
is legtekintélyesebb részéről, a parasztságról.

Ady Endre

Első köteteiben még szinte semmi jele annak a hatalmas fordulatnak, amely az
*Új versek*ben következett be. A *Versek* és a *Még egyszer* költője egyike a közép-
szerű századvégi lírikusoknak. Költészetében ő is szívesen váltogatta az akkor
ismert közhelyeket. A döntő és elhatározó élmények Párizsban érték, elsősorban
Baudelaire révén. Az *Új versek* nyitánya mindenestre harci riadó, egyszerre
adott hírt a konzervatívok által ellenségeskedve figyelt modern líraszemlélet
betöréséről, a szubjektivizmus és az önkultusz győzelméről, de büszkén válalta
az újszerűség által is hitelesen megvallható magyarságot.

A *Góg és Magóg* valóban hadüzenet volt. Egy költő érkezett, azzal a szándék-
kal, hogy lírájában egyesíti a magyarság ősi, keleti hagyományait és a nyugati
ösztönzéseket. Szembefordult Pusztaszerrel, azaz azzal a szövetséggel, amelyet
minden kor elitje megköt a hatalom gyakorlásáért. A versek egymásutánjából
az is nyilvánvaló, hogy ez a költő nem a századvégi perditá-kultuszt folytatta
Léda asszony zsoldáraiban, hanem a modern életszemléletet szólaltatta meg,
amelyben egyként él a várakozás ünnepi érzülete és a személyiség kiszolgálta-
tottságának, végességének döbönt tudata. A *Hortobágy poétájának* mondta ma-
gát, ugyanakkor ezer szállal kötődött a városhoz, s még azt is vállalta, hogy
ebben a bűnös elátkozott városban harcra kél a divatos „tilinkós álparasztok”,
a „nyafogó ifjú-vének” és „a finom kultúrlegények” ellen. A „város” ideálképét
már ebben a kötetében Párizs jelképezte számára. Hasadt tudatú személyiség-
nek mutatta magát: egyik énje Párizsban, a mámorok városában, Baudelaire
szonettjeinek világában, Paul Verlaine modorát utánérezve érezte magát otthon,
a másik azonban hú maradt a Duna partjához, pedig itt akkor „a lép világa”
vette körül.

Már a botrányos *Új versek* egyik legfőbb jellemzője a jelképiség. Ebben a
kötetében formálta ki azokat a jelképeit, amelyek vissza-visszatérnek költésze-
tében, mint egy téma és érzésvilág jellemzői. Az „ugar” a magyar társadalmi
viszonyok elmaradottságát jelképezi. Az ószövetségi bálványok képeiben jelenít-
tette meg azt a viszonyt, amely a pénzhez fűzte. Erről szemérmesen szoktunk
hallgatni. Ady meg merte mondani, hogy gyűlöletes számára a pénzvilág, az új
arisztokrácia, amely mások kizsákmányolása révén gazdagodott meg, ugyanak-
kor eltéphetetlen kötelék fűzte a pénzhez, mert szeretett volna kényelmesen élni,
s nem több-kevesebb rendszerességgel újságcikkeket írni, vagy éppen mecéná-

sokat ostromolni kolduló levelekkel. Átlátta függésének megalázottságát, undorodott önmagától, életformáján azonban nem is akart, nem is tudott volna változtatni, hiszen ez a jellegzetesen modern, „elátkozott” rimbaud-i életforma olyan élményekkel gazdagította, amelyeket józan, polgári életvitel keretében soha nem ismerhetett volna meg.

Volt ebben a magatartásban tudatos szerepjátszás is. Ady azonban úgy játszotta szerepeit, hogy miközben azok ősi kellékeit használta föl, átformálta, egyéniségéhez hangolta, sejtelmes nagyságának tudatával töltötte meg őket. A közhelyekből egy elátkozott királyfi, kiválasztott ember öntudatának mítoszát teremtette meg:

*Tort ülök az elillant évek
Szőlőhegyén s vidáman buggyan
Torkomon a szüreti ének.*

*Ónos, csapó esőben ázom
S vörös-kék szőlőlevelekkel
Hajló fejem megkoronázom.*

*Nézem a tépett venyigéket,
Hajtogatom részeg korsómat
S lassan, góggel magasra lépek.*

*A csúcson majd talán megállok,
Földhöz vágom a boros-korsót
S vidáman jóéjszakát kívánok.*

(Elillant évek szőlőhegyén)

Ady költészetében lett először az ember teljes jogú és állandó kísérő társa a halál. Az elmúlás élménye kezdettől jelen van a lírában. Bár jelentékeny lírikus kortársai is eljátszottak a vég gondolatával, különféle képekben jelenítve meg a temetést, a sír, a végső elnyugvás tényét, ő azonban mélyebben érezte át, hogy életünk egyik dimenziója az elmúlásra nyílik, a modern ember a halál fenyegettségében él, boldogsága tünékeny. A „halál automobilján” robogott, s közben könnyei hulltak, de ezek nem festett könnyek voltak, hanem a verseiben új és új variációkban megírt „őrült kacaj” kísérői.

A századelő messianisztikus életérzése sem volt idegen tőle. De milyen lehet az a Messiás, aki Érmindszentre hazatérve állandóan „Hepehupás vén Szilágyban, / Hét szilvafa árnyékában” szembesült a szunyadó lelkekkel? Ezek a magyar Messiások alig-alig reménykedhetnek a feltámadásban, a megújulásban, egy új minőségű élet megteremtésében:

*Sósabbak itt a könnyek
S a fájdalmak is mások.
Ezerszer Messiások
A magyar Messiások.*

*Ezerszer is meghalnak
S üdve nincs a keresztnek,
Mert semmit se tehettek,
Oh, semmit se tehettek.*
(A Magyar Messiások)

Szerepének elidegeníthetetlen eleme a menekülés, a küldetés elől való kitérés vágya, a költő-kereszt elvetése. Belevetette magát a város éjszakai forgatagába, szövetséget kötött a bűnnel, éjszakai lányok karjának menedékét kereste, s az italozásban talált feledést. *Futás a gond elől* — írta egyik versének címéül, s ez majdnem mindent kifejez az élethez való viszonyáról. Lírájának első korszakában hatalmasra növesztett, különféle díszletekből épült világot álmodott maga köré, s ebben a birodalomban ő volt a király, az asszonyi álmok lovagja, a hajó röpítette mesehős, aki távol-keleti világból érkezve titkok tudója. Ám ennek a világnak is elidegeníthetetlen tartománya a bálterem, amelyben halálra szánt, a véggel eljegyzett sötét párok lejtik táncukat.

A költő számára menedéket jelentett az a szellemiség, amelyet az Ószövetség sugall, a teremtés csúcspan álló büntető Istennel, aki elküldi prófétálni, s aki úgy szólítja, mint Ádámot vétke után. Mélyen és fájdalmasan érezte át, hogy neki még a keresztre feszített oldalán is csak a bal lator helyet juthat, de számot adott arról a csendes, bensőséges élményről is, amint tudatosult benne az isteni irgalom vigasztalása és békéje:

*Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.*

*Nem harsonával,
Hanem jött néma, igaz öleléssel,
Nem jött szép tüzes nappalon,
De háborús éjjel.*

*És megvakultak
Hiú szemeim. Meghalt ifjúságom,
De őt, a fényest, nagyszerűt,
Mindörökre látom.*

(Az Úr érkezése)

A reformáció korának könyörgő, zsoltáros hangja mindvégig jellemzője költészetének, amelybe belejátszik a magyar reformáció kori líra másik hagyományrétege is: az előre elrendelés baljós tudata, a bűnre való kiszemeltségünk fájdalma. S hű a hagyományokhoz abban is, hogy világának díszletei között, számkivetettsége és magánya érzékeltetéséül felhasználta a kuruckor tárgyi és szemléleti elemeit: bujdosó kurucok beszélnek a hajdani dicsőségről és a jelen reménytelenségéről, titokzatos éjszakákban tábornüzek villannak, s hallani a búcsúzó tárogató síró dallamát.

Az *Illés szekere*n című kötetben bukkan föl első ízben, de rögtön teljes érettsé-

gében a forradalmár költő szereptudata és — vállalása. Elődeinek vallja a népi forradalmárokat: Dózsa Györgyöt, a parasztforradalom tragikus sorsú vezérét és Táncsics Mihályt. Az évszázados álmát alvó vidék után fölfedezte a forradalmi álmokat dédelgető városi utcák proletárseregét. Nem volt csatákra termett egyéniség, inkább „muszaj Herkules”, de ebben az állapotában fiatalnak, életérősnek érezte magát. Gyűjtő szenvedéllyel szólt olyan korszak eljövételéről, amelyben a liberális eszmék diadalt aratnak, s a mindenki számára megnyíló demokrácia édeni állapotot teremt. Ám ezzel egyidőben megjelent lírájában e közösségi és a közösség ügyéért hevülő magatartás ellentéte is: a titokzatos, magányos, gögösen számkivetésbe vonuló személyiség képe, amely a modern európai lírának is egyik meghatározó jellegzetessége. „Vagyok, mint minden ember: fenség, / Észak-fok, titok, idegenség, / Lidérces messze fény, / Lidérces messze fény.” írta *Szeretném ha szeretnének* (1909) című kötete bevezetésében. Ez a már-már tragikus távolságtartás részben abból fakad, hogy egyre intenzívebben élte át megoldatlan életének minden kínját:

*Ha én szólok, Észak beszél,
Fagy és fátum fogja a számat:
Ember beszél, kinek a sors,
Az élet, évek és napok
Szívének gyökeréig fájnak.
(Északi ember vagyok)*

A világirodalomban is kevés költőt ismerünk, aki az övéhez hasonló tragikus pátozzsal ismerte volna föl, hogy Nietzschevel és Nietzsche után elemeire hullott a hagyományos világnép: a századvég boldog öntudata után kiábrándultság, töredezettség és baljós várakozás vett erőt a művészekben. Ady egyik visszatérő jelképe révén, a semmibe vivő utazás élményének kivetítésével fejezte ki ezt az érzést:

*Milyen csonka ma a Hold,
Az éj milyen sivatag, néma,
Milyen szomorú vagyok én ma,
Milyen csonka ma a Hold.*

*Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban,
Minden szerelem darabokban,
Minden egész eltörött.*

*Fut velem egy rossz szekér,
Utána mintha jajszó szállna,
Félig mély csönd és félig lárma,
Fut velem egy rossz szekér.
(Kocsi-út az éjszakában)*

Költészetének nagy változását hozta a balsejtelmait igazoló első világháború. A mind betegebb költő számára nem adatott meg a lehetőség, hogy a korábbi-

hoz hasonló gyakorisággal írja verseit, jelentesse meg köteteit. A háborús esztendőik termését tartalmazó *A halottak élén* (1918), majd az ebből kimaradt verseket tartalmazó posztumusz *Az utolsó hajók* (1923) megszólaltatja ugyan korábbi motívumait, ezek azonban könnyebben köthetők valóságos élményekhez. Ugyanakkor új elemként jelenik meg a végítélet látomása, János *Jelenéseinek* hangulatát árasztva:

*Az égből dühödt angyal dobolt
Riadót a szomorú Földre,
Legalább száz ifjú bomlott,
Legalább száz csillag lehullott,
Legalább száz párta omolt
Különös
Különös nyár-éjszaka volt.*

Legtöbb íróársával ellentétben az első pillanattól kezdve fájdalmas élességgel élte át a háború tragédiáját. Nem várt, nem remélt tőle semmit, nem hevitették nemzetieskedő érzelmek, inkább aggodalmasan figyelmeztette kortársait: „Ör-zők, vigyázzatok a strázsán”. Lírája korábban is nyitott volt az elmúlásra, most azonban a halált, a kereszthordozást egyetemes, nemzeti élményként élte át:

*Keresztek ülnek a tarlón,
Keresztek a temetőben,
Keresztek a vállon, szívünkön,
Keresztek messze mezőkben,
S csak a Kereszt gazdája nincs sehol.
(Új aratóénekek)*

„Ésajás könyvének margójára” írta újabb verseit. De ezek prófétája már nem a kiválasztottság büszke bélyegét, hanem szenvedése sebeit viselte szomorúan, belenyugvással, melyekkel megjelölte őt az Úr. Egyetlen vigasztalója és reménye, hogy emberi érzésekre találhatott: Csinszka hallatlan türelemmel és önfeláldozással ápolta, segítette mind nehezebbé váló testi és lelki terhei elviselésében. De ez az élmény sem volt olyan önfeledt, kitárulkozó, mint a Léda-verseké. Megfáradt, szomorú, bölcs férfi tekint társára e versekben, melyeket egyre inkább elégikussá tett a búcsúzás fájdalma. „Beteg vagyok, nagyon beteg, / Én Istenem, légy igazságos / S úgy áldj meg, ahogy szenvedek”. — írta a *Beteg ember fohászában*. Utolsó hónapjaiban iszonyú keresztet kellett hordania. Lehet azonban, hogy Isten így áldotta meg.

Székely Aladár, híres fotóművész feltételén együtt látható az új magyar irodalom két legjelentősebb alakja, Ady Endre és Babits Mihály, amint Bibliára támaszkodnak. Valójában nehéz elképzelni két ellentétebb, különbözőbb lelkialkatot, mint ők ketten. Ady mellett mégis forradalmárnak nevezhetjük Babits Mihályt is. Igaz, ő a líra szemléletében hozott forradalmat.